

“Αναπτύσσοντας την ικανότητα των σχολείων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών για τη βελτίωση της μάθησης μέσω των Διαδικτυακών Κοινοτήτων Μάθησης: Ο ρόλος του Σχολικού Συμβούλου”

“Developing the capacity of Secondary Education Schools and teachers in order to improve learning through the Internet Learning Communities: The role of the State School Advisor”

Δρ. Δημήτρης Μ. Μυλωνάς, (Ph.D, M.B.A.), Οικονομολόγος, Νομικός, Λογιστής - Φοροτέχνης Α Τάξης, Σχολικός Σύμβουλος Οικονομολόγων, Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Κεντρικής Μακεδονίας - Περιφερειακή Ενότητα Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής, dimmylonas@gmail.com

Dr. Dimitris M. Mylonas, (Ph.D, M.B.A.), Economist, Legal, Accountant A' Class, Economy Teachers' Advisor, Regional Directorate of Primary and Secondary Education of Central Macedonia, Prefectures Thessaloniki and Chalkidiki, dimmylonas@gmail.com

Abstract: This paper presents the Internet Learning Communities, which are a way of training to solve many of the communication and co-operation problems encountered in the learning environment. The purpose of this study is to investigate the role of the State School Advisor in developing the ability to improve the learning of school units and teachers of Secondary Education through the Internet Learning Communities. To this end, we study the concept of organizational learning, cultural learning, learning models, the creation of learning values and the theoretical context of the Internet Learning Communities. Furthermore, there are suggestions for developing the ability of schools (as a learning organization) and teachers to improve learning methods, as well as the design of an Internet Learning Community. From the data analysis it is clear that in order for an online learning environment to be developed, a combination of interactions is required. Consequently, the role and contribution of the State School Advisor is considered necessary, decisive and enforced when it comes to the improvement of learning methods and strategies and on top of that, cultural learning.

Keywords: School Unit and Learning, Learning Organizations, Internet Learning Communities, State school Advisor

Περίληψη: Στην εργασία αυτή παρουσιάζονται οι Διαδικτυακές Κοινότητες Μάθησης, οι οποίες αποτελούν ένα τρόπο εκπαίδευσης για την επίλυση πολλών από τα προβλήματα επικοινωνίας και συνεργασίας, που συναντώνται στο περιβάλλον της εκπαίδευσης. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση του ρόλου του Σχολικού Συμβούλου στην ανάπτυξη της ικανότητας βελτίωσης της μάθησης των σχολικών μονάδων και των

εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μέσω των Διαδικτυακών Κοινοτήτων Μάθησης. Για το σκοπό αυτό μελετώνται η έννοια της οργανωσιακής μάθησης, της κουλτούρας και του κλίματος μάθησης, τα μοντέλα μάθησης, η δημιουργία αξίας μάθησης και το θεωρητικό πλαίσιο των Διαδικτυακών Κοινοτήτων Μάθησης. Στη συνέχεια παρατίθενται Προτάσεις ανάπτυξης της ικανότητας των σχολείων και των εκπαιδευτικών για βελτίωση της μάθησης, καθώς και το μοντέλο σχεδιασμού μια Διαδικτυακής Κοινότητας Μάθησης. Ακολούθως αναλύεται ο ρόλος και η συμβολή του Σχολικού Συμβούλου ως στρατηγικής παραμέτρου στην ανάπτυξη της ικανότητας των σχολείων και των εκπαιδευτικών για τη βελτίωση της μάθησης μέσω των Διαδικτυακών Κοινοτήτων Μάθησης. Από την παράθεση των δεδομένων καθίσταται σαφές ότι προκειμένου να αναπτυχθεί ένα διαδικτυακό περιβάλλον μάθησης, απαιτείται ένας συνδυασμός αλληλεπιδράσεων και η συμβολή του Σχολικού Συμβούλου ειδικότητας, αλλά και του Σχολικού Συμβούλου Γενικής Παιδαγωγικής Ευθύνης για τη βελτίωση της μάθησης κρίνεται στην προκειμένη περίπτωση αναγκαία, καθοριστική και επιβεβλημένη.

Λέξεις κλειδιά: Σχολική μονάδα και μάθηση, Οργανισμοί μάθησης, Διαδικτυακές Κοινότητες Μάθησης, Σχολικός Σύμβουλος

Εισαγωγή

Μάθηση δε σημαίνει απλή απόκτηση γνώσεων. Η απόκτηση γνώσεων στη σημερινή εποχή είναι αρκετά εύκολη υπόθεση. Ο καθένας, με πολύ χαμηλό κόστος, μέσω του διαδικτύου, του βιβλιοπωλείου και των βιβλιοθηκών μπορεί να έχει στη διάθεσή του σχεδόν οποιαδήποτε γνώση χρειάζεται. Αυτό, όμως, δεν είναι αρκετό για την ανάπτυξη και την πρόοδο του ατόμου. Σύμφωνα με τους Argyris, Schon (1978), η μάθηση πραγματοποιείται μόνον όταν μια νέα γνώση μεταφράζεται σε διαφορετική συμπεριφορά, η οποία επαναλαμβάνεται. Στην ίδια λογική, ο Senge(1993), θεωρεί ότι η έννοια της μάθησης είναι σχεδόν ταυτόσημη με την έννοια της «μετάνοιας», σύμφωνα με την οποία το άτομο συνειδητοποιεί τις «λάθος» σκέψεις, στάσεις και συμπεριφορές του και τις αλλάζει προς το «ορθότερο». Συνεπώς, μάθηση είναι η σταθερή αλλαγή της σκέψης, των στάσεων και των συμπεριφορών, που προκύπτει ως έμμεσο ή άμεσο αποτέλεσμα της γνώσης και της εμπειρίας.

Σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό, όταν η απόκτηση νέας γνώσης και πληροφοριών δε μεταφράζεται σε διαφορετική συμπεριφορά ή δεν αλλάζει το «εύρος των δυνατικών συμπεριφορών», δεν είναι μάθηση. Βασικό στοιχείο της μάθησης του ατόμου είναι η αλλαγή των νοημάτων, «κατανοήσεων», νοητικών χαρτών ή μοντέλων, δηλαδή των συστημάτων γνώσεων, αξιών, πιστεύω, παραδοχών, υποθέσεων, τα οποία είναι καταχωρημένα στον «εγκέφαλο» και προγραμματίζουν τη δράση και τη συμπεριφορά του ατόμου. Η μάθηση προϋποθέτει καταρχάς την «απομάθηση», δηλαδή τη διαγραφή των υφιστάμενων στοιχείων των νοητικών χαρτών και την εγγραφή σε αυτούς νέων «γνώσεων», πράγμα απαραίτητο για την αλλαγή του τρόπου σκέψης και της συμπεριφοράς. Οι νέες «γνώσεις» ασφαλώς

προκύπτουν μέσω της «εμπειρίας», της «έρευνας» και του «πειράματος». Η μάθηση πιο αναλυτικά μπορεί να γίνεται στους παρακάτω τομείς - επίπεδα (Μπουραντάς, 2005):

- Απόκτηση γνώσης για γεγονότα, διαδικασίες ή διεργασίες, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε οικείες καταστάσεις με μικρές αλλαγές.
- Ανάπτυξη νέων ικανοτήτων, οι οποίες χρησιμοποιούνται σε καταστάσεις με μικρές αλλαγές.
- Μάθηση προσαρμογής, με την έννοια της αντιμετώπισης δυναμικών και πολύπλοκων καταστάσεων, οι οποίες χρειάζονται νέες - πρωτότυπες λύσεις μέσω του πειραματισμού, και αξιολόγηση των «μαθημάτων» από επιτυχίες και αποτυχίες.
- Μάθηση της μάθησης, μια διαδικασία που μας κάνει περισσότερο να σχεδιάζουμε το μέλλον και να προσδιορίζουμε το περιβάλλον, παρά να προσαρμοζόμαστε σε αυτό.

1. Οργανωσιακή Μάθηση – Κουλτούρα και κλίμα μάθησης

Η ικανότητα της οργανωσιακής μάθησης ενός οργανισμού (μιας σχολικής μονάδας) εξαρτάται ουσιαστικά από όλες τις υπόλοιπες παραμέτρους του Μοντέλου Διαρκούς Επιτυχίας, όπως θεμελιώδης ιδεολογία, στρατηγική, κουλτούρα, άνθρωποι, συστήματα, δομές και ηγεσία. Προϋπόθεση για την ανάπτυξη της οργανωσιακής μάθησης είναι να αποτελεί βασικό στοιχείο της θεμελιώδους ιδεολογίας και να είναι τοποθετημένη στην «καρδιά» της στρατηγικής. Όταν αυτή η στρατηγική σημασία της οργανωσιακής μάθησης εννοείται ουσιαστικά και δεν παραμένει στη ρητορική, τότε η ανάπτυξή της απαιτεί τη διαμόρφωση της κουλτούρας, των δομών και των συστημάτων που όχι μόνο διευκολύνουν και υποστηρίζουν, αλλά συμβάλλουν άμεσα στην υλοποίηση της μάθησης (Μαλαβάκης, 2012). Εκτός αυτών βεβαίως, η συνεχής εκπαίδευση ως βασική λειτουργία προσδιορίζει άμεσα και σημαντικά την ανάπτυξη της μάθησης.

Τα συστατικά των οργανισμών μάθησης είναι τα εξής (Senge, 1993):

- Συστημική σκέψη: Κάθε άτομο πρέπει να γνωρίζει τη λειτουργία του οργανισμού (σχολικής μονάδας) ως συνόλου, δηλαδή να εφαρμόζει τη συστημική προσέγγιση και να μην εξετάζει τα γεγονότα ανεξάρτητα το ένα από το άλλο.
- Προσωπική υπεροχή: Κάθε άτομο πρέπει να αποκτήσει την αυτογνωσία και παράλληλα να είναι ανοικτό στους άλλους.
- Νοητικά μοντέλα: Τα άτομα χρειάζεται να μεταβάλουν τα νοητικά τους μοντέλα για να μπορέσουν να βελτιώσουν τους τρόπους σκέψης και την αντίληψη γι' αυτά που συμβαίνουν γύρω τους, καθώς επίσης και την ικανότητα να τα ερμηνεύουν.

- Καταναμημένο όραμα: Κάθε άτομο πρέπει να κατανοεί και να συμφωνεί σ' ένα πλάνο δράσης και σ' ένα κοινό σκοπό.
- Ομαδική μάθηση: Η ομαδική μάθηση είναι αναγκαία για να γίνει η ομάδα ως σύνολο περισσότερο «έξυπνη» απ' ότι το άθροισμα των μερών της και παράλληλα να γίνει περισσότερο αποτελεσματική.

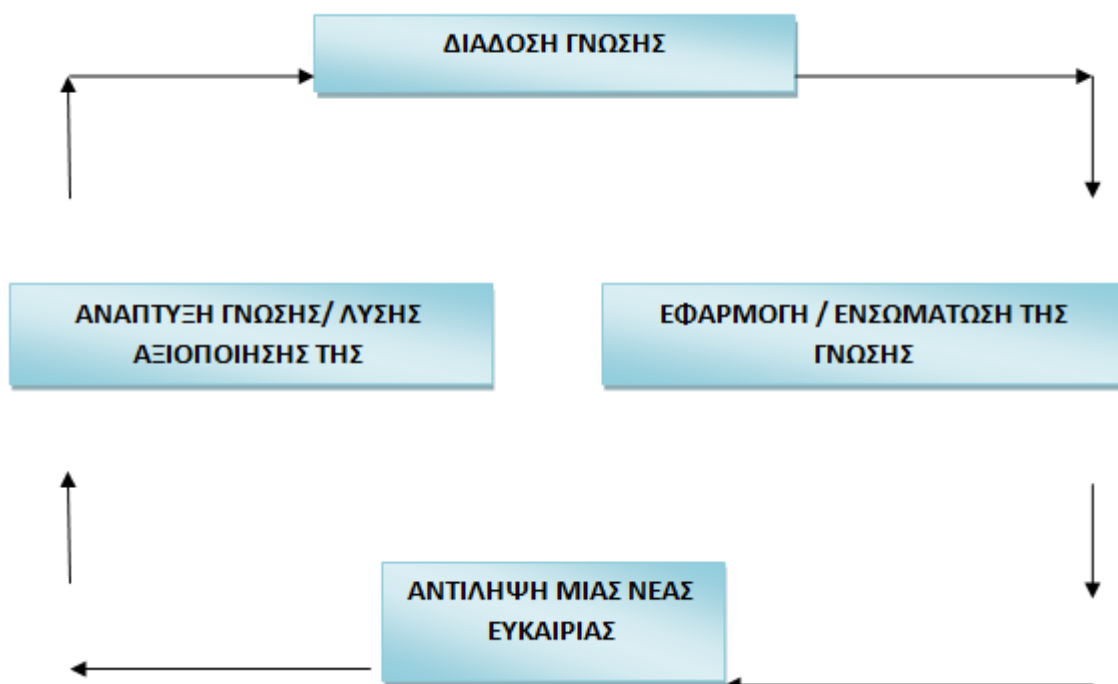
Η δημιουργία μιας κουλτούρας - νοοτροπίας μάθησης και ενός ευνοϊκού κλίματος - ατμόσφαιρας αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξή της. Ο ενστερνισμός της αξίας της μάθησης από την εκπαιδευτική κοινότητα πρακτικά σημαίνει:

- Να κατανοεί τη σημασία της μάθησης για την πρόοδο και την ευημερία του σχολείου, αλλά και την προσωπική ευημερία.
- Να θεωρεί ότι η πρόοδος και η ευημερία προκύπτει, όχι τόσο από το «να γίνονται τα πράγματα καλύτερα», αλλά κυρίως από το «να γίνονται τα πράγματα διαφορετικά».
- Να κατανοεί το ρόλο της στην ατομική και οργανωσιακή μάθηση.

Τα βασικά στοιχεία μιας κουλτούρας μάθησης είναι: ο διάλογος, η δημιουργική διαφωνία και κριτική, η συνεχής σύγκριση με τον καλύτερο και τις υποδειγματικές πρακτικές, η ανταλλαγή εμπειριών, η συνεχής εκπαίδευση (Becker&Watts, 2001). Αναμφισβήτητα, η κουλτούρα μάθησης πρέπει να συμπληρώνεται, να ενισχύεται και να υποστηρίζεται από ένα κλίμα που θα διακρίνεται από στοιχεία όπως: η ευχάριστη ατμόσφαιρα, η ενθάρρυνση και επιβράβευση των νέων και δημιουργικών ιδεών, η επιβράβευση του μοιράσματος της γνώσης, του διαλόγου και των διαφωνιών και η ελευθερία αμφισβήτησης του κατεστημένου. Βασικό στοιχείο της κουλτούρας και του κλίματος μάθησης είναι η αντιμετώπιση των αποτυχιών και των λαθών. Ο φόβος κάνει τους ανθρώπους να μην αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και ρίσκο, να μην πειραματίζονται και να αντιστέκονται στις αλλαγές. Συνεπώς, η μάθηση απαιτεί ακόμη και επιβράβευση των λαθών, όταν αυτά γίνονται μετά από σοβαρή, υπεύθυνη, πειθαρχημένη σκέψη και δράση (Μπουραντάς, 2005).

2. Μοντέλα μάθησης και δημιουργία αξίας

Η σχολική μονάδα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης θα πρέπει να αναπτύξει το Μοντέλο Μάθησης / Δημιουργίας Αξίας, έτσι ώστε να μεταμορφωθεί σε έναν σύγχρονο οργανισμό συνεχούς μάθησης, στο εσωτερικό του οποίου θα αναπτύσσεται, θα διαδίδεται και θα ενσωματώνεται η γνώση, με αποτέλεσμα να διευρύνεται η αντίληψη για νέες ευκαιρίες (Γράφημα 1).



Γράφημα 1: Κύκλος Μάθησης/Δημιουργία αξίας (επεξεργασία, εμού του ιδίου)

Ο αέναος αυτός «κύκλος μάθησης» θα δώσει στο Σχολείο τη δυνατότητα να αντιλαμβάνεται τις ευκαιρίες, να αξιοποιεί ορθά και αποτελεσματικά τις δυνατότητές του και να αναπτύσσει συγκριτικά πλεονεκτήματα στο χώρο της Παιδείας. Με τη μάθηση «διπλού βρόγχου», που είναι ένας δυναμικός φορέας αποσταθεροποίησης και «επανάστασης», θα αναθεωρεί τα νοητικά του μοντέλα και θα συνεχίσει να διαφοροποιείται και να καινοτομεί (Μαλαβάκης, 2012). Ιδωμένη από τη θέση της δημιουργίας οργανωσιακής γνώσης, η μάθηση διπλού βρόγχου δεν αποτελεί κάποιο ιδιαίτερο, δύσκολο εγχείρημα, αλλά μια καθημερινή δραστηριότητα, η οποία δημιουργεί συνεχώς νέα γνώση, ανακατασκευάζει υπάρχουσες προσεγγίσεις, πλαίσια, ή παραδοχές σε καθημερινή βάση (Νονάκα&Τακεούτσι, 2001). Τα δυναμικά οφέλη που θα προκύψουν από τη συνεχή μάθηση είναι η ανάπτυξη της συστημικής σκέψης, η αυτογνωσία, η ευαισθητοποίηση στις αλλαγές και η τελική μετατροπή της σχολικής μονάδας σε ένα καινοτόμο και ευφύες σχολείο.

3. Διαδικτυακές Κοινότητες Μάθησης (Δ.Κ.Μ.) – Πρόταση ανάπτυξης της ικανότητας των σχολείων και των εκπαιδευτικών για βελτίωση της μάθησης

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ως μέσο συνεχιζόμενης και δια βίου εκπαίδευσης και κατάρτισης των σύγχρονων εκπαιδευτικών και του σχολείου, παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα, όπως τη γεωγραφική ελευθερία, τη χρονική ευελιξία, τη μαθητοκεντρική δομή και προσαρμογή στις εκπαιδευτικές ανάγκες του κάθε ενδιαφερόμενου (εκπαιδευτικού, μαθητή, γονέα, πολίτη). Οι Διαδικτυακές Κοινότητες Μάθησης (Δ.Κ.Μ.), ως η πιο σύγχρονη

τάση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, παρέχουν έναν καινοτόμο, ευέλικτο και πολλά υποσχόμενο τρόπο εκπαίδευσης, κατάρτισης, διάχυσης γνώσεων, βελτίωσης της μάθησης, αλλά και επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των ενδιαφερόμενων μελών. Επίσης προσφέρουν το αντιστάθμισμα στο αίσθημα απομόνωσης που νιώθουν οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές και οι πολίτες απομονωμένων περιοχών (Μπούσιου&Τυροβούζης, 2002).

Ο πιο διαδεδομένος ορισμός των διαδικτυακών κοινοτήτων ανήκει στον Rheingold (1993), ο οποίος τις προσδιορίζει ως «πολιτιστικές συναθροίσεις που προκύπτουν όταν μια κρίσιμη μάζα ατόμων διατηρεί για μεγάλο χρονικό διάστημα επικοινωνία μέσα από τον κυβερνοχώρο». Έτσι, μια διαδικτυακή κοινότητα είναι ένα σύνολο ατόμων που μπορούν να αλληλεπιδρούν και να ανταλλάσσουν ιδέες μέσω των δικτύων υπολογιστών. Οι Δ.Κ.Μ. μπορούν να αναλυθούν σε τρεις διαστάσεις: την τεχνολογική, την εκπαιδευτική και την κοινωνική.

- Η **τεχνολογική διάσταση** περιλαμβάνει τις τεχνολογίες που στηρίζουν την ύπαρξη αυτών των μαθησιακών περιβαλλόντων.
- Η **εκπαιδευτική διάσταση** αναφέρεται στις εξελεγμένες παιδαγωγικές μεθόδους, που χρησιμοποιούνται προκειμένου να επιτευχθεί ο αντικειμενικός σκοπός της μάθησης.
- Η **κοινωνική διάσταση** αναφέρεται στο γεγονός της ύπαρξης μιας κοινότητας, μιας συνένωσης ανθρώπων που αναπτύσσουν ένα δίκτυο σχέσεων και κανόνων (OrenNachmias, Mioduser, &Orly, 1998).

Μια Δ.Κ.Μ. απαιτεί την ύπαρξη των εξής στοιχείων (Preece, 2000): Ένα **ικανό πλήθος ατόμων**, τα οποία μέσω της κοινωνικής τους αλληλεπίδρασης προσπαθούν να ικανοποιήσουν δικούς τους στόχους ή να συμμετέχουν με συγκεκριμένους ρόλους στην επίτευξη κάποιου κοινού σκοπού. Επίσης μια **συγκεκριμένη θεματολογία/σκοπός**, όπως κοινά ενδιαφέροντα, αναγνωρίσιμες ανάγκες ή κοινές υπηρεσίες που παρέχει το λόγο ύπαρξης της κοινότητας. Επιπρόσθετα **καθορισμένες πολιτικές λειτουργίας**, όπως ορισμένες ή συμφραζόμενες παραδοχές, πρωτόκολλα επικοινωνίας και κανόνες για την καθοδήγηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μελών της κοινότητας και τέλος το **τεχνολογικό υπόβαθρο** που υποστηρίζει τη λειτουργία της κοινότητας.

Για τη δημιουργία μιας Ολοκληρωμένης Μαθησιακής Κοινότητας στο χώρο της Παιδείας, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στην ανάλυση, το σχεδιασμό και την υλοποίηση. Αρχικά απαιτείται η κατάρτιση ενός σχεδίου δράσης από το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων για τη δημιουργία μιας Δ.Κ.Μ., η οποία θα συνδυάζει τις ιδιότητες και λειτουργίες τόσο μιας Μαθησιακής Κοινότητας, όσο και μιας Κοινότητας Πρακτικών. Εργαζόμενοι με εξειδικευμένη γνώση και εμπειρία μοιράζονται τη γνώση τους με συναδέλφους τους που επιθυμούν νέες γνώσεις στο πλαίσιο της ανάπτυξης της ικανότητας των ατόμων για βελτίωση της μάθησης (Λόη & Αποστολάκης, 2005).

Η Δ.Κ.Μ. θα λαμβάνει υπόψη της και την ιδιαίτερη δομή του συστήματος Εκπαίδευσης (βαθμίδες, εμπλεκόμενοι κ.λ.π.). Το πρώτο βήμα πριν το σχεδιασμό και την υλοποίηση θα

πρέπει να αποτελέσει μια έρευνα πεδίου, προκειμένου να διαπιστωθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες των συμμετεχόντων στην κοινότητα. Στην κοινότητα αυτή θα συμμετέχουν λειτουργοί της Παιδείας (Περιφερειακοί Διευθυντές Εκπαίδευσης, Σχολικοί Σύμβουλοι Εκπαίδευσης, Διευθυντές Διευθύνσεων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Διευθυντές και Υποδιευθυντές σχολικών μονάδων Προσχολικής, Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, εκπαιδευτικοί των σχολικών μονάδων Προσχολικής, Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, εξειδικευμένοι επιστήμονες, γονείς, μαθητές). Αυτοί μπορούν να δρουν είτε ως εκπαιδευτές, είτε ως απλοί επισκέπτες, στην περίπτωση που θέλουν να ενημερωθούν, αλλά και ως πολίτες που έχουν ανάγκη εκπαίδευσης και ενημέρωσης σε σχετικά θέματα. Η Δ.Κ.Μ. θα αποτελείται από τέσσερις υποκοινότητες, ανάλογα με τους συμμετέχοντες στους οποίους απευθύνεται (εκπαιδευτικοί, διοικητικοί, μαθητές, γονείς-πολίτες) και το είδος των μαθησιακών αντικειμένων και πληροφοριών που θα πραγματεύεται η κάθε μία. Η δομή αυτή απεικονίζεται στο Γράφημα 2 που ακολουθεί:



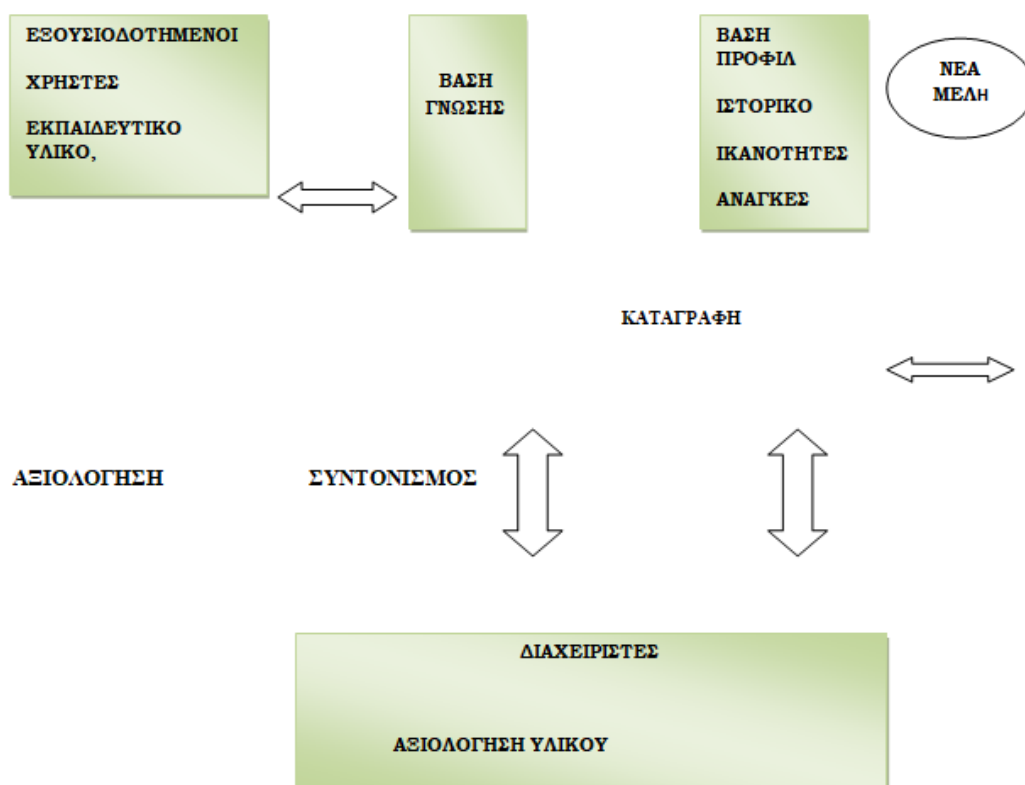
Γράφημα 2: Η δομή της Διαδικτυακής Κοινότητας Μάθησης για την Παιδεία (επεξεργασία, εμού του ιδίου)

Η κοινωνική διάσταση της Δ.Κ.Μ. καθορίζεται από το ρόλο που θα έχει κάθε μέλος μέσα σε αυτή. Όλοι οι ενδιαφερόμενοι θα έχουν το δικαίωμα να εγγραφούν ως μέλη με πλήρη δικαιώματα σε συγκεκριμένη υποκοινότητα, ανάλογα με την ειδικότητά τους, αλλά θα μπορούν να συνδεθούν και ως επισκέπτες σε άλλη υποκοινότητα (Σαμψών, Χατζηνώτας, Καστραντάς, & Καραπιπέρης, 2004).

Η ανάπτυξη ενός τέτοιου περιβάλλοντος συνεπικουρείται από τις νέες μαθησιακές τάσεις, οι οποίες υπαγορεύουν τη μετατόπιση από τη δασκαλοκεντρική προς τη μαθητοκεντρική προσέγγιση, από τη «διδασκαλία» στη μάθηση, από την εξατομικευμένη μάθηση στη μάθηση που οικοδομείται σε ένα περιβάλλον συνεργασίας (Μυλωνάς, 2012).

4. Μοντέλο Σχεδιασμού μιας Διαδικτυακής Κοινότητας Μάθησης

Οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, οι γονείς και όποιοι άλλοι ενδιαφερόμενοι πρέπει να «προσχωρήσουν» στην κοινότητα προκειμένου να παρακολουθήσουν ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και οι Σχολικοί Σύμβουλοι είναι οι «μηχανές» της κοινότητας. Συγκεντρώνουν τις ενότητες στα στοχοθετημένα προγράμματα και καθοδηγούν τους εκπαιδευόμενους αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα τη «Διοίκηση» της κοινότητας (Γράφημα 3).



Γράφημα 3: Διαδικτυακή Κοινότητα Μάθησης (επεξεργασία, εμού του ιδίου)

Για την κοινότητα που αναπτύσσεται, πρέπει να επιτευχθεί η αρμονική συνεργασία όλων των μελών. Οι χρήστες θα διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες: Διαχειριστές, Εκπαιδευτές, Εκπαιδευόμενοι και Επισκέπτες. Το σύστημα πρέπει να εξετάσει τις ιδιαίτερες ανάγκες και τους στόχους των εκπαιδευόμενων (Jarvis, 2004β). Η κοινότητα πρέπει να είναι σε θέση να προσαρμόσει το περιεχόμενο και τις σειρές μαθημάτων στις αλλαγές του περιβάλλοντος εργασίας των εκπαιδευομένων. Μια βάση «προφίλ» στην οποία καταγράφονται οι δεξιότητες των μελών, οι ανάγκες και οι εκπαιδευτικοί στόχοι είναι πολύ χρήσιμη για την ανάπτυξη δυναμικών σχεδίων σειρών μαθημάτων.

Μια «**βάση γνώσεων**» περιλαμβάνει το εκπαιδευτικό υλικό που περιέχει εκτός των άλλων, τα σενάρια σειράς μαθημάτων, εκπαιδευτικές λύσεις, εκθέσεις αξιολόγησης προγράμματος,

απαντήσεις στους χρήστες κ.λ.π. (Sampson, 2005). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να περιλαμβάνουν τα επαναχρησιμοποιήσιμα αντικείμενα μάθησης (reusable learning objects) που μπορούν να επανασυντεθούν εύκολα για τις ανάγκες συγκεκριμένων εκπαιδευόμενων. Πρόσθετο υλικό κατάρτισης μπορεί να ενσωματωθεί στην κοινότητα από τα εξουσιοδοτημένα μέλη, μόνο μετά από αξιολόγηση. Μια μαθησιακή κοινότητα τελικά, εστιάζεται σε μεγάλο βαθμό στη δυνατότητα των μελών να συνεργαστούν. Είναι ουσιαστικό να χτιστεί ένα περιβάλλον συνεργασίας και να ενθαρρυνθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της διαδικτυακής μαθησιακής κοινότητας μέσω οργανωμένων δραστηριοτήτων των ομάδων που συμμετέχουν στη μαθησιακή κοινότητα (Φραγκάκη, & Λιοναράκης, 2009).

5. Η «συμβολή» του Σχολικού Συμβούλου στην ανάπτυξη της ικανότητας των σχολείων και των εκπαιδευτικών για τη βελτίωση της μάθησης μέσω των Διαδικτυακών Κοινοτήτων Μάθησης

Η εκπαίδευση εκ των πραγμάτων αποτελεί μια πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη διαδικασία. Αποσκοπεί στη μετάδοση γνώσεων και στην καλλιέργεια δεξιοτήτων και, σε ό,τι αφορά τους νέους, στη συνολική διάπλαση της προσωπικότητάς τους. Συντελεί, επίσης, στη διαμόρφωση ενός συστήματος αξιών και αρχών με απώτερο σκοπό την ομαλή ένταξη των νέων ανθρώπων στο σύγχρονο κοινωνικό, οικονομικό, επαγγελματικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Παράλληλα με την παροχή πιστοποιημένων τίτλων σπουδών λειτουργεί και ως βασικός συνδετικός παράγοντας με την αγορά εργασίας, με την επαγγελματική πορεία και ανέλιξη του ατόμου. Συνεπώς, οφείλει να παρέχει υψηλού επιπέδου γενική παιδεία, αλλά και να θέτει τις βάσεις για κατάλληλη εξειδίκευση που βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις μεταβολές της αγοράς εργασίας. Στο πλαίσιο του νέου εκπαιδευτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, ο εκπαιδευτικός για να είναι αποτελεσματικός, θα πρέπει να είναι σε θέση να αναπροσαρμόζει και να εμπλουτίζει τις ικανότητες που επιβάλλουν οι νέες συνθήκες και ταυτόχρονα να διατηρεί τις πάγιες αξίες που είναι σύμφωνες με το λειτούργημά του. Συνεπώς θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να μετεξελιχθεί ο ρόλος του εκπαιδευτικού σε διαχειριστή της μαθησιακής και μορφωτικής διαδικασίας. Για να πετύχει ο εκπαιδευτικός στο ρόλο του ως διαχειριστή της μάθησης, εκτός του ότι πρέπει να κατέχει σε βάθος το επιστημονικό αντικείμενο, πρέπει να διαθέτει και ικανότητες οργάνωσης, επικοινωνίας και αξιολόγησης (Μυλωνάς, 2010).

Το σύγχρονο προφίλ του εκπαιδευτικού θα πρέπει να αποτελεί σύνθεση του **εκπαιδευτικού-επιστήμονα** με άρτια θεωρητική κατάρτιση στο γνωστικό του αντικείμενο και υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας, του **εκπαιδευτικού-παιδαγωγού** με ψυχοπαιδαγωγική κατάρτιση και του **εκπαιδευτικού-λειτουργού** που επιτελεί μια κοινωνική αποστολή συντελώντας στην προσαρμογή και την ένταξη των νέων ατόμων στην υφιστάμενη πραγματικότητα.

Η επιτυχία του εκπαιδευτικού έργου εξαρτάται άμεσα και από την ομαλή και αποδοτική λειτουργία των σχολικών μονάδων και των αντίστοιχων διοικητικών μηχανισμών οργάνωσης και συντονισμού του έργου τους. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαίο να δίνεται ιδιαίτερη

προσοχή στη διασφάλιση της χρηστής και αποτελεσματικής Διοίκησης της Εκπαίδευσης και την κατάλληλη προετοιμασία των στελεχών της για να αντεπεξέλθουν επιτυχώς στο διοικητικό ρόλο και τις διοικητικές αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μονάδας ή και ως στελέχη διοικητικών υπηρεσιών της Εκπαίδευσης. Προκειμένου ο εκπαιδευτικός να λειτουργεί και ως «καλός μάνατζερ» εκτελώντας με επιτυχία τα διοικητικά του καθήκοντα, χρειάζεται να διευρύνει τις γνώσεις και τις δεξιότητές του στον τομέα του δημοσίου μάνατζμεντ και ειδικότερα σε θέματα όπως η ηγεσία, η χρηστή διοίκηση σύμφωνα με τις αρχές της νομιμότητας και της διαφάνειας, ο στρατηγικός σχεδιασμός, η χάραξη και η εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών (σε εθνικό, ευρωπαϊκό, διεθνές επίπεδο), η διαχείριση ανθρώπινου δυναμικού, η διαχείριση κρίσεων και επίλυση συγκρούσεων, η παρακολούθηση και η αξιολόγηση του παραγόμενου έργου, η οικονομική διαχείριση ή και απλά πράγματα, όπως η διακίνηση και σύνταξη δημοσίων εγγράφων κ.ά.

Σύμφωνα με επικρατούσες επιστημονικές αντιλήψεις (και τη σχετική ερευνητική βιβλιογραφία), οι εκπαιδευτικοί στην Ελλάδα δε θεωρούνται επαρκώς προετοιμασμένοι με βάση τις σπουδές στο Πανεπιστήμιο για τις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού έργου. Στην Ελληνική πραγματικότητα οι νεοδιόριστοι εκπαιδευτικοί «δέχονται» μια ταχύρρυθμη εισαγωγική επιμόρφωση, αλλά δεν υποστηρίζονται, μέχρι σήμερα, από «μέντορα», παρά τις προβλέψεις της κείμενης νομοθεσίας. Διαδικασία συστηματικής επιμόρφωσης και επαγγελματικής στήριξης- ανάπτυξης των εκπαιδευτικών και των στελεχών της εκπαίδευσης δεν υφίσταται. Η επιμόρφωση που τους παρέχεται δεν έχει συνέχεια, είναι περιστασιακή, πολλές φορές δεν είναι εστιασμένη στις ιδιαιτερότητες των ίδιων και της σχολικής μονάδας και δεν απευθύνεται σε όλους (επηρεάζεται ιδιαίτερα από γεωγραφικές ανισότητες πόλης-επαρχίας). Κρίνεται συνεπώς απαραίτητη η θεσμοθέτηση ενός συστήματος συνεχούς ενδοϋπηρεσιακής και ενδοσχολικής επιμόρφωσης από την Πολιτεία, τόσο των εκπαιδευτικών, όσο και των στελεχών της εκπαίδευσης (Μυλωνάς, 2012).

Ο εκπαιδευτικός στην επιτέλεση του έργου του εξαρτάται άμεσα από τα δεδομένα του σχολείου (υποδομές και μέσα), είναι υποχρεωμένος να λαμβάνει υπόψη του τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν σε αυτό, αλλά και τις απαιτήσεις της κοινωνίας (π.χ. στο Λύκειο η κοινωνία πιέζει τον εκπαιδευτικό σε διδασκαλία προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις των Πανελληνίων Εξετάσεων) και διαθέτει ένα «βαθμό ελευθερίας», ώστε να συνθέτει και να προσαρμόζει το έργο του στις απαιτήσεις της τάξης και τις ιδιαιτερότητες των μαθητών. Η εκπαιδευτική διαδικασία πραγματώνεται με διαφορετικές προϋποθέσεις, με διαφορετικό τρόπο, από διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικούς μαθητές, σε διαφορετικά σχολεία της χώρας και παράγει διαφορετικά αποτελέσματα. Άρα το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι η βελτίωση της ποιότητας γενικά, όπως κάποιοι απλουστευτικά ισχυρίζονται, αλλά η βελτίωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου κάθε συγκεκριμένου σχολείου της χώρας και από κάθε έναν εκπαιδευτικό της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ξεχωριστά.

Ο ρόλος και η «συμβολή» του Σχολικού Συμβούλου στα εκπαιδευτικά δρώμενα αποτυπώνεται βασικά στο νόμο (ΦΕΚ 1340 τ.Β'/16-10-2002) και πιο συγκεκριμένα: Επιλέγει, κατά τον μακρο-προγραμματισμό, κεντρικές έννοιες, ιδέες και οπτικές που θα

διατρέχουν ευρύτερες ενότητες των μαθημάτων, διατυπώνει, κατά τον μικρο-προγραμματισμό στόχους που προωθούν τη μεταγνωστική ανάπτυξη και την επιστημολογική ή/και κοινωνική κριτική των πρακτικών παραγωγής και εφαρμογής των γνώσεων, προσαρμοσμένων πάντοτε στην ηλικία των μαθητών και τη σύνθεση της, παροτρύνει τους εκπαιδευτικούς να αναπτύσσουν μεταγνωστικές ικανότητες, που θα συμβάλλουν στην αυτορυθμιζόμενη μάθηση και στην ανάπτυξη στάσεων και ικανοτήτων κοινωνικής κριτικής και εντέλει ωθεί τους εκπαιδευτικούς να αξιοποιούν συχνότερα διδακτικές μορφές προβληματισμού και ενεργοποιεί δεξιότητες κριτικής σκέψης για την αναζήτηση παραδοχών και κοινωνικο-ηθικών προεκτάσεων των γνώσεων.

Η συμβολή του Σχολικού Συμβούλου επεκτείνεται (με βάση τις αρμοδιότητες του) επιπρόσθετα και στο να λειτουργεί ως επιμορφωτής, συμβάλλοντας στη βελτίωση της επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτικών της ειδικότητάς του, η οποία και θεωρείται προστιθέμενη αξία για την εκπαίδευση, να **συμμετέχει σε κοινότητες μάθησης**, επιδιώκοντας την ανάληψη καινοτόμων έργων που ευεργετούν το σχολείο του ή δίκτυο σχολείων, να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και να συμμετέχει σε δράσεις προώθησης της καινοτομίας και της αριστείας και να ενθαρρύνει δραστηριότητες που αναδεικνύουν το κύρος των εκπαιδευτικών στην εκπαιδευτική κοινότητα.

Οι Σχολικοί Σύμβουλοι της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχουν την ευθύνη της επιστημονικής και παιδαγωγικής καθοδήγησης και υποστήριξης των εκπαιδευτικών του αντίστοιχου κλάδου μιας περιφέρειας που ορίζεται με απόφαση του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ενθαρρύνουν κάθε προσπάθεια για επιστημονική έρευνα στο χώρο της εκπαίδευσης και συμμετέχουν στην αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών των σχολείων της περιοχής τους. Στο έργο των Σχολικών Συμβούλων περιλαμβάνονται βασικά πέντε κύριες λειτουργίες. Η πιο σημαντική αναφέρει: Ως επιμορφωτής των εκπαιδευτικών αναλαμβάνει ο ίδιος πρωτοβουλίες επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών του κλάδου του στην περιοχή ευθύνης του. Συμμετέχει επίσης στα επιμορφωτικά προγράμματα των σχολών επιμόρφωσης, καθώς και του Οργανισμού Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών (ΟΕΠΕΚ). Ενθαρρύνει, υποστηρίζει και καθοδηγεί τις ενδοσχολικές προσπάθειες επιμόρφωσης στα σχολεία της αρμοδιότητάς του. Ο Σχολικός Σύμβουλος θα πρέπει να λειτουργήσει συγχρόνως και ως καθοδηγητής-υποστηρικτής και ως επιμορφωτής. Εντέλει, ο ρόλος του Σχολικού Συμβούλου στην επιμόρφωση είναι πολύπλοκος και ιδιαίτερα σημαντικός. Ο Σχολικός Σύμβουλος είναι επιμορφωτής, αλλά και ενορχηστρωτής επιμορφώσεων. Είναι διαμεσολαβητής μεταξύ των σχολικών μονάδων και των θεσμοθετημένων μορφών επιμόρφωσης και πολύ καλός γνώστης των επιμορφωτικών αναγκών των εκπαιδευτικών της περιφέρειάς του. Τέλος, ο Σχολικός Σύμβουλος είναι αξιολογητής του αντίκτυπου των επιμορφωτικών δράσεων στους άμεσα (εκπαιδευτικούς) και τους έμμεσα (μαθητές) ωφελούμενους (Πήλιουρας, 2010).

Ο σχεδιασμός και η οργάνωση της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση για να φέρει αποτελέσματα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις γενικότερες εκπαιδευτικές συνθήκες της περιοχής, αλλά και τα δεδομένα των εκπαιδευτικών στους

οποίους απευθύνονται τα επιμορφωτικά προγράμματα. Μεταξύ αυτών των δεδομένων σημαντική θέση έχουν οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το πώς πρέπει να σχεδιαστεί η επιμόρφωσή τους και ιδιαίτερα οι αντιλήψεις τους για το τι θεωρούν ότι εμποδίζει την πρόσβασή τους στα επιμορφωτικά προγράμματα και την ενεργητική τους συμμετοχή στην επιμορφωτική διαδικασία.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά θα μπορούσε να αναφερθεί ότι οι εκπαιδευτικοί της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κατά την επιμορφωτική διαδικασία (ανάπτυξη και βελτίωση της μάθησης) αντιμετωπίζουν εμπόδια και δυσκολίες που προκύπτουν κυρίως από τον τόπο και το χρόνο διεξαγωγής των επιμορφωτικών προγραμμάτων, από το μη ενδιαφέρον μαθησιακό περιεχόμενο των επιμορφωτικών προγραμμάτων, από τη μη συμμετοχή τους σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, οργάνωσης, υλοποίησης και αξιολόγησης του προγράμματος, από τη χρησιμοποιούμενη διδακτική τεχνική της εισήγησης, από το αρνητικό μαθησιακό κλίμα που δημιουργείται από τη στάση και τη συμπεριφορά του επιμορφωτή, καθώς και από τις οικογενειακές και άλλες υποχρεώσεις και δεσμεύσεις (Ευθυμίου, 2010). Η συμβολή του Σχολικού Συμβούλου ειδικότητας, αλλά και του Σχολικού Συμβούλου Γενικής Παιδαγωγικής Ευθύνης στην ανάπτυξη της ικανότητας των σχολικών μονάδων και των εκπαιδευτικών για τη βελτίωση της μάθησης κρίνεται στην προκειμένη περίπτωση αναγκαία, καθοριστική και επιβεβλημένη.

Οι Διαδικτυακές Κοινότητες Μάθησης αποτελούν ένα τρόπο εκπαίδευσης για την επίλυση πολλών από τα προβλήματα επικοινωνίας, συνεργασίας και εκπαίδευσης που συναντώνται στο περιβάλλον της εκπαίδευσης. Αποτελούν ένα κριτικό-στοχαστικό μοντέλο επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών, που συνδέει την επιμορφωτική και ερευνητική-διδακτική διαδικασία με το περιεχόμενο της μάθησης και τον πραγματικό κοινωνικό κόσμο. Η απαιτούμενη τεχνολογία υπάρχει και είναι διαθέσιμη, με συνεχώς χαμηλότερα κόστη. Ο ανθρώπινος παράγοντας, η οργάνωση και η διοίκηση είναι αναγκαίο να γίνουν πιο ευέλικτοι, για να είναι η Δ.Κ.Μ. λειτουργική και βιώσιμη και να αποτελέσει πραγματικό εργαλείο και όχι άσκοπη κατασπατάληση οικονομικών πόρων, ανθρώπινου δυναμικού και του χρόνου των λειτουργών της Εκπαίδευσης. Μετά την υλοποίηση της Δ.Κ.Μ, καλό θα είναι να δοθούν στους λειτουργούς του χώρου, αλλά και στους υπόλοιπους εμπλεκόμενους τα απαραίτητα κίνητρα για τη συμμετοχή σε αυτή, αλλά και την εφαρμογή των γνώσεων και πρακτικών που αποκτούν στο πλαίσιο της. Επίσης, θα πρέπει να οργανωθεί εκτενής εκστρατεία ενημέρωσης των πολιτών (από τον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο) για την ύπαρξή της, αλλά και τα οφέλη που μπορούν να αποκομίσουν από τη χρήση της.

Το μοντέλο του «Κύκλου Μάθησης» που προτείνεται, στηρίζεται και αναπτύσσεται μέσω της Διαδικτυακής Κοινότητας Μάθησης και αποτελεί ένα «εκπαιδευτικό συμβόλαιο», το οποίο αποσκοπεί στην σταδιακή διαμόρφωση μιας κουλτούρας μάθησης, η οποία σήμερα λείπει από τη χώρα. Η εφαρμογή του μοντέλου θεμελιώνεται στις αρχές της εμπιστοσύνης,

της ευθύνης, της δικαιοσύνης και της επαγγελματικής δεοντολογίας, που θα αναπτύξει το «σώμα» των εκπαιδευτικών και θα συνδέεται με πρακτικούς και επιστημονικούς τρόπους συνεχούς βελτίωσής τους, ιδιαίτερα μέσω της συνεχούς επιμόρφωσης, της αναμόρφωσης των εκπαιδευτικών εργαλείων και μέσων και της ανασυγκρότησης των εκπαιδευτικών θεσμών.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες

- Argyris, C. Schon, D. (1978). *Organizational learning: a theory of action perspective*. Addison-Wesley Pub. Co.
- Becker, W., & Watts, M., (2001). Teaching Economics at the Start of the 21st Century: Still Chalk and Talk. *American Economic Review, Papers and Proceedings* 91 (2), 446-451.
- Jarvis, P. (2004β). *Adult education and Lifelong Learning: Theory and Practice*. London: Routledge Falmer.
- Oren, A., Nachmias, R., Mioduser, D., and Orly, L., (1998). *Learned a Model for Virtual Learning Communities in the World Wide Web*. <http://muse.tau.ac.il/publications/learnets.html>.
- Preece, J. (2000), *Online Communities: Designing Usability, Supporting Sociability*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Rheingold, H. (1993), *The Virtual Community – Homesteading on the Electronic Frontier*. <http://www.rheingold.com/vc/book>.
- Sampson, D. G. (2005), *ASK-eEDCOM: Enhancing Educational Portals through Capturing Collective knowledge of Web-Based Learning Community*. ICALT 2005: 207-209.
- Senge, P. (1993), *The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization*. New York: Doubleday Business.

Ελληνόγλωσσες

- Ευθυμίου, Σ. (2010). *Εμπόδια και δυσκολίες επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών*. Αθήνα.
- Λόη Μ.Χ., Αποστολάκης Ι., (2005), *Μαθησιακές κοινότητες και εκπαίδευση δημοσίων υπαλλήλων*, Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο «Νέες Τεχνολογίες στη δια Βίου Μάθηση», Λαμία 16-17/04/2005.
- Μαλαβάρης, Χ. (2012). *Εγχειρίδιο μαθήματος Στρατηγική ΙΙ*. Θεσσαλονίκη.
- Μπουραντάς, Δ., (2005). *Ηγεσία - Ο δρόμος της διαρκούς επιτυχίας*. Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.
- Μπούσιου, Δ., & Τυροβούζης, Π., (2002). *Τεχνολογικές Δεξιότητες των Οικονομολόγων Καθηγητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την Ενσωμάτωση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στη Διδακτική Πρακτική*. Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση, Τόμος Β', Πρακτικά 3ου Συνεδρίου ΕΤΠΕ, 26-29/9/2002, σσ.584-593.

- Μυλωνάς, Δ., (2012). Σύγχρονες εκπαιδευτικές τεχνικές διδασκαλίας – Μελέτη περίπτωσης: Οι τεχνικές διδασκαλίας των Οικονομικών Μαθημάτων στο Επαγγελματικό Λύκειο. Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου Ημαθίας. Νάουσα.
- Μυλωνάς, Δ., (2010). Σύγχρονες Διδακτικές Προσεγγίσεις στη Διδασκαλία του Μαθήματος Αρχές Οικονομικής Θεωρίας ΙΙ (Πανελλαδικώς Εξεταζόμενο) στο Επαγγελματικό Λύκειο με τη Χρήση των Νέων Τεχνολογιών (Επαγγελματικό - Εκπαιδευτικό Λογισμικό) - Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου Ημαθίας Ψηφιακές και Διαδικτυακές Εφαρμογές στην Εκπαίδευση. σελ. 1523-1534. Νάουσα.
- Νονάκα, Ι., & Τακεούτσι, Χ., (2001). Η επιχείρηση της γνώσης. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτης.
- Πήλιουρας, Π. (2010). Το επιμορφωτικό έργο των Σχολικών Συμβούλων και οι ιδιαιτερότητες του στο Θεσμοθετημένες και Νέες μορφές επιμόρφωσης, προς αναζήτηση συνέργειας και καλών πρακτικών, επιμ. Γ. Μπαγάκης. Αθήνα, εκδόσεις Ο.Ε.Π.Ε..Κ.
- Σαμψών, Δ., Χατζηνώτας, Σ., Καστραντάς, Κ., & Καραπιπέρης, Π., (2004). E-EDCOM: Ένα Διαδικτυακό Περιβάλλον Δημιουργίας και Υποστήριξης Εκπαιδευτικών κοινοτήτων στον Παγκόσμιο Ιστό. Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση», Αθήνα 29/9 – 3/10/2004.
- Φραγκάκη, Μ., & Λιοναράκης, Α., (2009). Η κοινωνικοπολιτική και ηθική διάσταση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας μέσα από ένα Εξ Αποστάσεως Πολυμορφικό Μοντέλο. Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία», Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.